

af, wanneer de copulatie begon. Nam ik het doosje eruit, dan waren beiden zeer onrustig en trachtten tegen het glas op te kruipen; een dun laagje water op de bodem gaf ook geen uitkomst. Enkele dagen later wilde ik het nog eens proberen met een laagje zand op de bodem, maar intussen kwam het mannetje aan zijn einde. Door de oorlogsomstandigheden ben ik thans niet in staat de artikelenreeks van GERHARDT te raadplegen, zodat ik het bij deze onvolledige weergave moet laten. In zoverre is het voorgaande toch van belang, omdat we hierbij zien, dat bij soorten met een sterk ontwikkeld gezicht een zekere balts valt waar te nemen. ¹⁾

P. CHRYSANTHUS

Tilburg, Juni 1945

HOUTERWERF 1449

2547

ONTMOETINGEN MET JAVAANSE NEUSHOORNS IN HET NATUURPARK OEDJOENG-KOELON (WEST-JAVA)

I. OVER „KWAADAARDIGE” NEUSHOORNS EN NOG IETS

Vooruitlopende op een meer uitgebreide publicatie over het leven van *Rhinoceros sondaicus*, de Javaanse neushoorn, op grond van door mij persoonlijk in het veld gedane waarnemingen binnen het natuurpark Oedjoeng-Koelon ²⁾, heb ik enkele „losse mededelingen” geschreven over deze merkwaardige dieren, waarvan misschien op het moment, dat deze notities worden beëindigd (April 1946) de laatste exemplaren worden afgeslacht, in een gruwelijke periode waarin elke poging om dit te voorkomen onmogelijk wordt gemaakt...

Op 14 Februari 1941 had ik op klaarlichte dag een ontmoeting met twee neushoorns. Op die dag liep ik langs de rand van een nabij de kust gelegen weideveld, toen ik plotseling werd opgeschrikt door een vervaarlijk neushoorngebrul, niet zo heel ver van mij verwijderd, te midden van een dichte secundaire

¹⁾ Begin 1946 kreeg ik inzage in het betreffende artikel van GERHARDT, waaruit ik de volgende aanvullende gegevens overneem: Soms wordt slechts één taster ingebracht: de tasterblaas zwelt enkele malen kort achter elkaar op, waarna de taster met een ruk wordt teruggetrokken en het mannetje zich verwijdert. De copulatie duurt 2 tot 3, hoogstens 4 minuten.

Vaker echter buigt het mannetje zich na beëindiging van de eerste inbrenging naar de andere zijde van het wijfje om ook de tweede taster in te brengen, waarna de copulatie is geëindigd. Een herhaling met een van beide tasters werd door GERHARDT nooit waargenomen (Z. f. Morph. u. Oek. d. T., 1926).

²⁾ Ik gedenk hier mijn vrienden VAN Ooy en PFANSTIEHL, die mij vergezelden op verscheidene tochten naar het natuurpark Oedjoeng-Koelon. Zij zijn beide omgekomen in Japanse concentratiekampen.

In het Voetspoor van Thyse, een reeks bydragen over
weldbiologie, natuurbescherming en landschap
Wageningen, H. Veenman & Zonen, 1949, pp. 1-413.

Afb. 1. Twee mannelijke exemplaren van *Rhinoceros sondaicus* in het Wildreservaat Oedjoeng-Koelon (West-Java, Indonesië)

vegetatie, voornamelijk bestaande uit: tjente (*Lantana*), gempol (*Ficus septica*), reuheun (*Glochidion*) e.d., met meer binnenwaarts bijna uitsluitend leumpeni (*Ardisia humilis*), afgewisseld met complexjes lamiding (*Acrostichum aureum*), een grove moeras-varen.

Ik ben bij het horen van dat gebrul even op de grond gaan zitten om bij mijzelf te rade te gaan wat ik nu doen zou, omdat ik niets anders bij mij had dan een fototoestel en een kijker, terwijl ik mijn „gollok” (kapmes) had „thuis gelaten”.

De ervaringen, welke ik optekende nadat ik de stoute schoenen had aangetrokken en de dieren te zien kreeg, laat ik hieronder volgen.

„Om ongeveer tien uur heb ik de boomhut verlaten, omdat ik „in de wind zittend” toch niets meer te zien kreeg. In het basis-kamp langs de kust was niemand. Daarna maar doorgedaan naar de rand van de weide om daar eens naar badaks (neushoorns) te zoeken. Ik behoefde niet lang te lopen, want ik hoorde reeds vanuit de open weide een luid gebrul. Na enige ogenblikken te hebben geluisterd en moed te hebben verzameld, ben ik de struiken ingelopen. Er werden twee verschillende geluiden gehoord, t.w. een kort en vaak herhaald, hard gebrul en een hees geroep. Dit laatste was misschien van een vrouwelijk dier. Ik ben genaderd tot op ongeveer 30 m en zag toen, vanuit hoge gempolboom, een neushoorn-bul in aanvalshouding staan. Het dier stond stil, voortdurend met staartje te slaan en met de kop naar omlaag gericht. Het geleek of het telkens een aanval afweerde, maar van de tegenstander zag ik alleen de schaduw als gevolg van de dichte begroeiing, hetgeen het mij onmogelijk maakte zelfs vlak onder mijn boom goed te zien.

Telkens weerklonk het gebrul en gesnuif en zo nu en dan verplaatsten de vechtende dieren zich, daarbij een hels lawaai makend. Later bleek op zulk een plaats een ware ravage te zijn aangericht.

Plotseling snoof een der dieren vervaarlijk en ging aan de haal, vermoedelijk verwaaiing van mij krijsend. Na ongeveer een kwartier waren ze echter alweer bezig, maar nu verplaatste het toneel van de strijd zich meer naar het Oosten. Ik volgde de dieren opnieuw,

waarbij ik op een gegeven ogenblik nog juist op tijd op een laag koraalblok kon kruipen. Nauwelijks had ik mij daar met veel moeite op gewerkt, toen een grote vrouwelijke neushoorn op ongeveer 20 m afstand van mijn schuilplaats kwam aanrennen. Ze rook mij waarschijnlijk, snoof enkele malen en bleef staan, de kop heen en weer bewegend, als zocht ze iets. Ik hield mij doodstil en nu zag ik duidelijk, dat de kolos enkele malen trachtte aan te vallen. Tweemaal achtereens schoot het dier woest vooruit, in een halve bocht door de struiken, bleef dan weer staan, deed enkele passen achteruit en chargeerde opnieuw, hierbij alleen op de lucht afgaande... Hierop sloeg de woesteling terug, maar liep slechts enkele tientallen meters oostwaarts, tegen de wind in. Ik volgde andermaal en het gelukte weer op ongeveer 25 m van de dieren verwijderd te komen. Eerst in een boom, maar later vanaf de grond, kon ik nu beide badaks tussen de dichte *Ardisia*-stammen zien staan, tegenover elkaar, kop naar kop, met circa 2 m tussenruimte. De koe stond doodstil, maar de bul hief zo nu en dan de kop op, waardoor voor mij de grote horen zichtbaar werd.

Na geruime tijd het wijfje te hebben aangebruld, deed de bul een aanval, waarop de eerste reageerde door de kop te laten zakken, zich „schrapp te zetten”, maar geen duim te wijken. De koppen raakten elkaar niet eens, want kort vóór de kop van de koe bleef de stier weer staan. Dit duurde enkele ogenblikken en juist toen ik erover dacht nog enige meters dichterbij te komen, sloegen de dieren weer op hol. De een – ik vermoedde de bul – tamelijk ver, maar de koe maakte zich ook nu weer niet druk en bleef in de buurt. Na ongeveer 20 minuten te hebben gewacht ben ik naar beneden geklommen, heb de prenten gemeten en ben terug gelopen. Nabij de plaatsen waar de dieren hadden „gevochten” waren talrijke afgerukte, boompjes ontworteld en geleek de grond omgeploegd.

Helaas kon ik geen foto's maken, omdat het te donker was, maar ik dacht er ook geen ogenblik aan toen ik op dat koraalblok zat, waar ik meende lang niet veilig te zijn.

Ik vond ook op verschillende plaatsen uitwerpselen, welke heel vers waren. Op de terugweg werden uiteengerukte bomen gevonden met afgebroken tak op ongeveer 1½ m en een duwspoor op circa 2 m boven de grond...”

Bijna een ontmoeting met twee neushoorns van verschillende sekse had ik op 28 Mei 1941. Mijn ervaringen hieromtrent, overgenomen uit mijn dagboek, moge ik hieronder laten volgen.

„In Tjigeunteur een bad genomen. Na ongeveer een kwartier kwam een djoekoeng (klein vaartuigje) met twee dragers aan. Eerst na ongeveer 20 minuten zeiden die slome duikelaars tegen mij, dat er badaks langs het strand in zee lagen, nabij de monding van deze rivier. Direct naar de plaats geroeid waar HOESEN (een Ambonese waker) met nog een drager in de tweede djoekoeng waren.

HOESEN deed mij een omstandig verhaal van twee neushoorns, die hier zoëven hadden gelegen en waren weg gelopen...! Naar de plaats geroeid, bleek dat zijn verhaal wel juist kon zijn, want vanuit de zee liepen twee verschillende wissels (neushoorn-paden) de wal op. Het stonk daar ook nog erg naar badaks. Ook verder op de wal liepen talrijke sporen in het zand en door het struikgewas.

Afb. 2. Op vier verschillende plaatsen waren twee badaks met elkander in contact geweest,... (blz. 363)

Afb. 3. Meestal bedekkende voetprenten elkaar en trekt de voor-
teen een geul in het zand

gaan staan, terwijl de koe in zee bleef liggen. Ze konden geen „mensenlucht krijgen”, omdat de wind vanaf de landzijde woei. Later is ook de koe uit het water getreden en het struikgewas ingewandeld en eerst daarna is de bul in de struiken verdwenen. Op de plaats zelf kon ik even later uit de achtergelaten sporen het voorgevallene ongeveer reconstrueren.

De koe was volgens HOESEN ongeveer even groot als de bul en... op de flanken gewond. Dit moest volgens mijn zegsman nogal ernstig zijn geweest, hetgeen hem deed veronderstellen, dat het dier door een tijger was gewond (de wonden geleken volgens HOESEN op tijger-krabben) en daarna naar de kust was gelopen, waar de stier haar toen bewaakte!!!!

Ik vond het te riskant om, ongewapend als ik was, op deze plek verder het struikgewas in te lopen en ben met beide djoekoengs terug gevaren naar de Tjigeunteur. Terwijl wij de monding dezer kali invoeren, werd opnieuw neushoorn-gebrul vernomen; het was het weinig luide geroep, dat ik vroeger reeds in mijn dagboek noteerde bij een badende neushoorn. De rivier verder opvarende hoorden wij de dieren nog enkele malen roepen en hetzelfde geluid voortbrengen, dat de vechtende badaks maakten toen ik deze aantrof nabij de Nioer-weide.

Wij zijn de rivier nog wat verder opgevaren en konden toen horen, dat de dikhuiden zich steeds verder het binnenland in begaven. Op gezette tijden was het luide geroep van beide dieren hoorbaar, dat min of meer identiek was aan dat destijds (Februari 1941) nabij de Nioer-weide gehoord. Naar mijn mening vechten de dieren op zulke momenten en misschien zijn de wonden, welke men soms bij neushoorns aantreft, aan dergelijke schermutselingen te wijten. Het wijfje, dat in October 1939 in gezelschap van een hul nabij de Tjiboenar mijn dragers aanviel en de transport-blikken in elkaar trapte, was volgens mijn mensen eveneens gewond...” (zie hieronder).

Verder extraheer ik uit mijn dagboek van die tocht nog het volgende relaas.

„HOESEN vertelde reeds eerder, dat hij op deze weide (bedoeld is hier de Tjigeunteur-weide, in de

De waker HOESEN deed mij het volgende verhaal en ik heb geen reden aan dit relaas te twifelen, aangezien ik hem als betrouwbaar op dit gebied heb leren kennen en het niet de eerste maal was, dat hij neushoorns te zien kreeg. Dit geschiedde o.a. tweemaal in mijn bijzijn.

's Morgens omstreeks vijf uur had hij vanuit zijn bivak op de Handeuleum-eilanden (afstand ongeveer 1000 m) het gebrul van badaks gehoord, maar had dit niet direct als zodanig kunnen „thuis brengen”, al dacht hij wel, dat het van deze dieren afkomstig was. Toen hij later op de dag om ongeveer negen uur van Handeuleum vertrok met twee djoekoengs om mij af te halen, zag hij reeds van verre twee neushoorns in zee liggen... Beide dieren, het zouden een bul en een koe zijn geweest, lagen nabij het struikgewas in zee op een hard zandstrand. Ze hadden, volgens mijn zegsman, de bek zo nu en dan open en later, toen de djoekoengs naderden, is de bul uit het water gelopen en op de wal boven het zandstrand

Afb. 4. Deze detail-opname laat duidelijk zien hoe de voetprent gedeeltelijk werd uitgewist door de over het zand splende tenen

Afb. 5. Omstreeks middernacht waren beide neushoorns - echter afzonderlijk van elkaar - in dit modderbad verschenen en omstreeks 9 uur verlieten ze het, ook weer solitair

onmiddellijke nabijheid van de plek waar de neushoorns in zee lagen) de vorige avond (dus 27 Mei) omstreeks zes uur twee neushoorns had gezien, eveneens een koe en een bul. De bul was uit het kali-bos gelopen, de koe was reeds op de weide in de hoek, dus aan de zeezijde. Beide dieren zouden geruime tijd samen hebben lopen grazen en daar om zeven uur nog zijn geweest, toen HOESEN huiswaarts ging. Sporen van de vorige avond heb ik op die plaats niet gevonden, wel enkele, die naar mijn mening van diezelfde morgen waren en verderop nog meer. Het is echter niet geheel uitgesloten, dat ze tóch van de vorige avond waren, omdat het sedertdien niet had geregend. In het randbos langs de kust werd de plek gevonden waar de dieren 's nachts en 's morgens vroeg waren geweest. Op verschillende plaatsen werd stuk- en platgetreden vegetatie opgemerkt en in zulk een omvang, dat verondersteld mocht worden, dat de badaks daar aan het vechten waren geweest. Tevens werden een keunjereh (*Desmodium*) en een jonge njamploeng (*Calophyllum*) aangetroffen, die waren omgeworpen en gebroken en waaraan was gevreten."

Op 16 Februari 1941, dus twee dagen nadat wij de in de aanvang van dit artikel bedoelde ontmoeting hadden, werden langs de Noordkust van het reservaat tegenover het Meeuweneiland op vier verschillende plaatsen sporen gevonden van twee neushoorns, die er zeer duidelijk op wezen, dat ook hier „schermutselingen" hadden plaats gehad, vermoedelijk van dieren, die wij gedurende de nacht daaraan voorafgaande herhaaldelijk hadden gehoord vanaf het enkele honderden meters uit de wal gelegen Meeuweneiland. Ik citeer hieromtrent het volgende.

ONTMOETINGEN MET JAVAANSE NEUSHOORNS

's Morgens om ongeveer half acht weer overgestoken naar de vaste wal, waar 's nachts neushoorn was gehoord (gebrul). Op vier verschillende plekken waren twee badaks met elkander in contact geweest, diepe sporen op het strand makend en wrakhout opwerpend. Ik mat een voorpoot-breedte van 27 cm bij een voorhoef van 12 cm, de achterpoot mat ongeveer $25 \times 10,5$ cm. Van de tweede kon ik geen betrouwbare maten krijgen, ik mat ongeveer 26 cm. Ze hadden geruime afstand naast elkaar gelopen op het strand. De verschillende kampplaatsen lagen enkele tientallen meters van elkaar op een totale afstand van 150 à 200 m, vlak langs de rand van het struikgewas."

Een ontmoeting met twee neushoorns, waarbij ik zelf niet tegenwoordig was, had plaats op 13 October 1939. Op de morgen van die dag werd een doorsteek gemaakt over een vrij goed pad van de Zuidkust naar de Noordzijde van het schiereiland ter hoogte van het Meeuweneiland. Dit pad loopt bijna uitsluitend door zwaar bos. Aangezien ik belangrijk vóór de dragers uit liep, was ik persoonlijk niet bij deze gebeurtenis aanwezig, maar de mensen waren daarna zo onthutst en mijn bagage had zulke „dauwen" opgelopen, dat ik aan de juistheid van het verhaal niet twijfel.

Halverwege bovenbedoeld pad hoorden de mensen plotseling in de omgroeiende vegetatie het zware gehol van een badak, waarop de patrouilleblikken en de andere barang (tournee-bagage) op de grond werden gezet en de dragers hun heil zochten in enkele langkap-palmen, de enige vlot beklimbare „bomen" ter plaatse beschikbaar. Direct daarop verscheen een vrouwelijke neushoorn op het pad en attackeerde de pikoelans (draag-stokken) met barang. Deze werden zowel bewerkt door de poten van de woesteling als door de kop en zo ernstig, dat een blik aan alle zijden zwaar werd ingedeukt en een tinnen etensbord, dat zich daarin bevond, eveneens.

Afb. 6. Een zoëven uit het modderbad gelopen neushoornbul staat zich te „schuren"; de nog in het bad staande stier lijkt gealarmeerd

Afb. 7. Beschadigingen aan *Ficus septica*. Zware takken werden afgerukt of zwaar beschadigd, teneinde de loten en jonge bladeren te bemachtigen, welke de dieren tot voedsel dienen

Een wasdoek, waarin mijn tentje was gerold en een met dons gevulde slaapzak, werd gescheurd en zelfs in die slaapzak zaten enkele „winkelhaken”. Het dier moet dus wel heel erg met deze spullen hebben te keer gegaan, want anders zou het onmogelijk zijn geweest, dat zulk een weinig weerstand biedend „pakket” als dit laatste zo kon worden toegetakeld... Terwijl het dier zijn woede op deze bagage koelde werd in de buurt van deze plaats een tweede badak gezien – een mannelijk exemplaar – en even later trokken beide dikhuiden af naar het hoge bos. Volgens mijn mensen was ook in dit geval de aanvallende neushoorn gewond en wel op het linker schouderblad...

Een drager was dermate de kluts kwijt, dat hij geruime tijd niet heeft kunnen praten!

Iets dergelijks vond plaats op 19 Januari 1943 nabij de langs de Zuidkust van het natuurpark uitmondende Tjitandahan, waarbij ik echter helaas evenmin aanwezig kon zijn. Op die datum werd door twee mijner dragers 's middags omstreeks één uur een tweetal badaks ontmoet (♂ en ♀) waarvan er een, ook nu weer de koe, tot de aanval overging waartegen de mensen zich beveiligden door in een boom te klimmen. Aanvankelijk maakten beide dieren de indruk zich uit de voeten te maken, maar de koe keerde op haar wissel terug en chargeerde op de plaats waar de dragers even tevoren hadden gelopen, waarna het dier dezelfde wissel volgde, die de bul was gegaan. In verband met de in die

dagen te verrichten werkzaamheden en het af te leggen tracée konden de sporen der dieren, evenals in het hierboven gemelde October-geval, niet door mij persoonlijk worden gecontroleerd, maar er is voor mij ook in dit geval geen reden om aan de mededelingen der dragers, waaronder zich mijn vertrouwde spoorzoeker bevond, te twijfelen. De aangifte der verschillende seksen is doorgaans wel juist wanneer die door inheemse speurders wordt medege-deeld, omdat het een van de eerste dingen is waarop deze mensen letten, zeker wanneer het neushoorns betreft waarvan de hoorn in de meeste gevallen door deze oud-stroppers op zijn zilver-waarde wordt geschat...

Ik persoonlijk heb helaas bij neushoorns – en ik heb deze dieren tientallen malen ontmoet en van nabij kunnen bekijken – nimmer enige verwonding kunnen opmerken, ook niet bij attakerende exemplaren, maar dat is voor mij toch geen reden om aan bovenstaande mededelingen van anderen te twijfelen. Uit deze waarnemingen ontstaat onwillekeurig de vraag of beide seksen met elkaar „slag leveren” voordat het tot een paring geraakt en/of elkaar tijdens een paring „beschadigen” of dat het in dergelijke gevallen een wijfje geldt, dat haar kalf door een soortgenoot bedreigd meent. Dit laatste acht ik niet waarschijnlijk, omdat in de hierboven genoemde gevallen geen spoor van een jong dier werd aangetroffen en de schermutselingen zich over een vrij grote oppervlakte uitstrekten. Bovendien werd door mij in de nacht van 12 op 13 Februari 1941, dus een dag voordat het „gevecht” van 14 Februari plaats had, een grote neushoornkoe waargenomen, vergezeld van een nog vrij klein jong, in de onmiddellijke omgeving van een bul, waarbij geen gevecht plaats had, maar de koe wel de indruk maakte alsof ze voor de stier vluchtte met het jong in haar onmiddellijke nabijheid. Dat mannelijke badaks in hetzelfde jaargetijde als waarin een deel der hierboven gedane waarnemingen werd gedaan, elkander heel goed verdragen, bleek mij o.a. in Januari en Februari 1941, toen ik verscheidene malen adulte bullen in ogenschijnlijk de beste verstandhouding tezamen zag liggen in dezelfde pamojangan (modderbad) van een oppervlakte van enkele luttele vierkante meters... (zie foto's).

Mogelijk is het misschien ook, dat binnen het reservaat een tekort aan neushoorn-koeien heerst – ik nam *veel meer* bullen waar dan vrouwelijke dieren – waardoor de beschikbare koeien door verscheidene stieren worden lastig gevallen.

HOMPES, destijds beheerder van de dierentuin te Soerabaja, deelde mij eens mede bij tapirs te hebben waargenomen, dat de vrouwelijke exemplaren tijdens de paring door de mannelijke dieren op de rug werden stuk gebeten (beschadigd door de poten?) en dat ook rug- en achterlijf-wonden niet zelden voorkomen bij pas gevangen stukken.

Dat mannelijke neushoorns soms zware verwondingen oplopen bij gevechten, met sekse-genoten, die mogelijk aan de paring voorafgaan, blijkt uit BREHM's mededelingen (Bnd 12, pag. 615). Hij schrijft o.a. :

„So traf ANDERSON vier maennl. Nashörner im wuetendsten Kampfe, erlegte zwei und sah dann, dasz sie mit Wunden bedeckt waren. Graf HOYOS schosz im Somalilande ein Nashorn, in dessen Stirnhaut die abgesprengte Spitze eines Nasenhornes steckte, offenbar

ONTMOETINGEN MET JAVAANSE NEUSHOORNS

von einem Zweikampf herruehrend, und v. WISZMANN hat im Wowumadelta des suedlich-
sten Deutsch-Ostafrika, wo Nashoerner damals noch bis zum Meeresstrand vorkamen,
einen solchen Kampf wenigstens gehoert. Mitten in der Nacht wurde sein Lager alarmiert
durch Toben und Brechen von schwerem Wild in naechster Naeh, tiefes Grunzen und
ein bis zu den hoechsten Tönen gehendes, durchdringendes Geschrei kämpfender Nashörner.
Mit dem Morgengrauen konnte noch eins erlegt werden, und es zeigte sich, dasz ihm das
rechte Auge ausgestoszen war."

Wanneer het in „onze” gevallen door tijgers gewonde neushoorn-koeien
gold, die ten gevolge van door pijn veroorzaakte woede mannelijke soortge-
noten en mensen aanvielen, dan zou toch slechts in twee der bovengenoemde
gevallen aan een oplossing in deze richting kunnen worden gedacht, want bij
de schermutselingen, die ik persoonlijk observeerde op 14 Februari, was geen
spoor van enige verwonding te ontdekken, terwijl ook het op 19 Januari 1943
door mijn dragers geziene vrouwelijke exemplaar geen verwondingen toonde.

Ik wil mij echter beslist niet laten verleiden tot het trekken van een con-
clusie en mij alleen bepalen tot het maken van een veronderstelling.

Ook de gedurende de laatste jaren uit het wildreservaat ontvangen „wild-
overzichtjes”, die door de welwillende medewerking van de vroegere hout-
vester van Bantam, Ir M. HOEK, door de opzichter van het reservaat werden
opgemaakt aan de hand der door de wakers tijdens hun patrouille-tochten langs
de buitenzijde van het gebied gehouden aantekeningen, wijzen op een groter
aantal bullen dan koeien. Tevens blijkt hieruit, dat de wakers *achtmaal* een
ontmoeting hadden met twee neushoorns en *driemaal* met drie stuks!

Wij extraheren uit deze overzichten van 20 Mei - 6 Nov. 1943, dus gedurende
een groot deel van het tweede jaar der Japanse bezetting, de volgende cijfers.

Datum	Aantal neushoorns	♂	♀	Tezamen gezien	Plaats
20/5-6/6	6	5	1	1 Juni 1 ♂, 1 ♀	Bij Noordkust
21/6-19/7	9	7	2	14 Juli 1 ♂, 1 ♀	" "
19/7-18/8	10	7	3	9 Aug. 1 ♂, 1 ♀	" Zuidkust
				12 " 1 ♂, 1 ♀	" "
19/8-17/9	8	8		4 Sept. 2 ♂	" Noordkust
17/9-12/10	11	8	3	26 " 2 ♂, 1 ♀	" Zuidkust
				8 Oct. 2 ♂, 1 ♀	" "
				12 " 1 ♂, 1 ♀	" "
17/10-6/11	15	13	2	23 " 2 ♂	" "
				23 " 2 ♂, 1 ♀	" "
				26 " 2 ♂	" "

Verdere bijzonderheden ontbreken, zodat het mij niet bekend is of zich
bij deze gevallen nog „attaques” hebben voorgedaan en zo ja of zich bij de
„kwaadaardige” exemplaren nog dieren met verwondingen bevonden. Bij het
bezien van deze gunstige cijfers moet er natuurlijk rekening mede worden
gehouden, dat verschillende malen hetzelfde dier waargenomen kan zijn.

Afb. 8. Uitwerpselen op het strand met neushoornprenten er omheen. Zulk een hoop weegt $\pm$ 20 kg

Aan de juistheid der opgaven behoeft niet te worden getwijfeld, omdat er geen enkel belang bij was gediend om onware ervaringen te melden; er kwamen trouwens ook vele maandverslagen binnen, die slechts spraken van een of twee badaks of waarin de neushoorns in het geheel niet waren „opgebracht”.

II. NEUSHOORNS IN RIVIEREN

Reeds in een voor de Ned.-Indische Vereniging tot Natuurbescherming geschreven artikel (Jubileum-album, II, Buitenzorg, 1937, pag. 80) werd iets medegedeeld over een waarneming van een badak in de modderwal van een grote rivier in het natuurpark Oedjoeng-Koelon (West-Java), waarbij ik o.a. deed uitkomen, dat de dikhuid veel moeite scheen te hebben om „vaste grond” onder de poten te krijgen en uit die kali te geraken.

Later had ik nog enkele malen gelegenheid neushoorns in rivieren waar te nemen. Van enkele dezer ontmoetingen zij hieronder het een en ander medegedeeld.

Op 16 October 1938 noteerde ik in mijn dagboek o.a. het volgende omtrent een prauwtocht op de langs de Noordkust van het natuurpark in zee uitmondende Tjigeunteur.

's Morgens vroeg naar weideplaats gelopen, maar deze was absoluut leeg; daarna per vlet de Tjigeunteur opgevaren. Vooral op linkeroever stroomopwaarts talrijke, meest oudere, badakprenten opgemerkt en later ook op rechter-oever. Na ongeveer een uur langzaam te hebben geroeid, merkte ik aan de rechterzijde in het (brakke) water, liggend onder de nipa-(moeraspalm-)vegetatie, een neushoorn-bul op, die blijkbaar lucht van ons kreeg en door een panische schrik bevangen, een merkwaardig geroep deed horen, ongeveer klinkend als „poewiet-poewiet-poewiet”, terwijl het dier trachtte uit de kali te klimmen. Dit gelukte echter niet, waarop het de rivier, die ongeveer een meter diep was, overstak en daar opnieuw probeerde op het droge te geraken. Eerst na enkele vergeefse pogingen gelukte dit.

Dit exemplaar was niet bijzonder groot en had een kleine horen op de kop. Het spoor, dat het droge bos inliep, was niet erg duidelijk, daar hier verscheidene wissels liepen. Kleine modderspatten, die vers waren, gaven echter de weg aan, welke de reus was gegaan. Later doorgevaren, maar geen neushoorns meer gezien langs de kali...”

Op 17 October 1940 werd eveneens een neushoorn waargenomen in een rivier, ditmaal in zoet water, enkele honderden meters van de kust verwijderd. Over deze ontmoeting citeer ik het volgende uit mijn dagboek.

„...Voortdurend over neushoorn-wissels door dicht struikgewas gelopen. Op plek van 5 bij 5 m negen mesthopen gevonden, meestal oudere faeces, maar ook enkele tamelijk verse. Hier moesten wij tenslotte wel een neushoorn ontmoeten en dit gebeurde dan ook, want langs de rivier lopend werd er een in de kali gezien. Het was een oude bul, een fraai groot exemplaar. Toen wij hem voor het eerst zagen lag hij slechts ten dele in het water, met een groot deel van het lichaam en de gehele kop erboven. Hij scheen ons spoedig in de gaten te hebben, want hij wendde de kop naar ons, draaide met de oortjes en opende de neusgaten. Later verdween hij practisch geheel onder water, alleen de kop er nog boven. Hij „rolde de kop heen en weer” in het natte element, maar verloor de omgeving geen moment uit het oog. Wij naderden het dier tot op ongeveer 30 m, maar durfden niet dichterbij komen. Ik kon als gevolg van het dichte struikgewas geen foto's maken.

Later liepen wij middels een langkap-stam (palmsoort) over de rivier, maar daar liep ook een wissel, zodat wij niet zijn doorgelopen. Plotseling schrok de badak op (rook ons vermoedelijk) en stormde met grote snelheid, gelijk een motorboot, door de kali, het water hoog opstuwend. Hij scheen door de rivier te *lopen*, want het lichaam stak er ten dele boven uit. Toch was de kali daar halsdiep, met een laag modder op de bodem. Het is onbegrijpelijk hoe de badak daar zo snel doorheen kon komen. Hij slaagde er echter niet in de rivieroever te beklimmen, maar verdween uit ons gezichtsveld in een bocht van de rivier, ons verbaasd achterlatend.

In de nabijheid van deze plaats liepen vier wissels op één plek uit...”

Op tweede Kerstdag 1940 werd – wederom langs de Tjigeunteur – weer een neushoorn in de rivier waargenomen. Over deze gebeurtenis noteerde ik het volgende.

Afb. 9. Daar stond een dier reuzen, geen dertig meter van mijn schuilhut verwijderd. De horen van de op de wal staande bul gaat schuil achter een kluit natte modder

...Omstreeks vier uur de kali opgevaren met vlet met ongeveer tien man aan boord. Na een uur te hebben geboomd, wat gepaard ging met nogal veel lawaai, kreeg ik langs de linkeroever een badak in de gaten, die onder een kawoeng-(palm-)blad geheel in het water lag. Hij maakte een zacht „fluitend“ geluid. Voorzichtig boomden wij de vlet naar de overkant, hetgeen het dier vermoedelijk alarmeerde, want het vloog „blazend“ uit het water de wal op en liep proestend enkele meters omhoog. Circa 10 m van de „badplaats“ verder bleef de kolos temidden van de dichte struiken staan en wij konden toen enkele delen van het lichaam zien. Daarna wandelde hij wat verder, maar stond opnieuw stil, verschillende keren proestend. Wij zijn de wal toen weer genaderd, maar konden de dikheid niet meer te zien krijgen en ik durfde de vlet niet verlaten en het haast ondoordringbare struikgewas in te gaan. Enkele inzittenden van de vlet meenden dat het een koe was, maar ik kon hieromtrent geen zekerheid verkrijgen...”

Wijlen mijn vriend PFANSTIEHL, destijds administrateur van de rubberonderneming Tjikoedjang, had op deze zelfde rivier eveneens een ontmoeting met een te water liggende neushoorn, die echter bij het oversteken van de kali veel dichter bij de vlet kwam, zodat men doodsangsten uitstond, dat de kolos in zijn opwinding de schuit ondersteboven zou smijten.

Ook in dat geval kostte het de badak veel moeite om tegen de rivierkant omhoog te komen.

Langs verschillende rivieren binnen dit natuurpark vindt men neushoornsporen en plaatsen waar de dieren een bad hebben genomen, vooral gedurende de Oost-moesson als de pamojangans (badkuilen) zijn uitgedroogd. Het is aan geen twijfel onderhevig of de „stommitheit“ dezer dieren om zich op zulke kwetsbare plaatsen te wagen, welke ze bij dreigend gevaar niet tijdig kunnen verlaten, zal menige neushoorn het leven hebben gekost.

Ofschoon de neushoorns op Java volgens mijn ervaringen zonder twijfel de voorkeur geven aan een „modderig milieu“, ongeacht of het water zout, brak, dan wel zoet is, hebben wij ze toch meermalen in water aangetroffen waar slechts nauwelijks van enige „zachte“ modder kon worden gesproken, maar waar de bodem bestond uit harde klei of „tjadas“. Maar ik maakte een film van deze dikhuiden, die in het „bad“ liggend met een dikke laag blubber waren bedekt waarin de regendruppels kleine kuiltjes sloegen. En, gezien de zware „wrijfsporen“, welke wij dikwijls op bomen, takken en bladeren vonden in de buurt der badplaatsen, zal dit vaker voorkomen dan dat ze het „bad“ schoon verlaten.

Buitenzorg Java, April 1946

A. HOOGERWERF